

Бондаренко Н. В.,
*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України
nelly.bondarenko@ukr.net*

Косянчук С. В.,
*кандидат педагогічних наук,
методист
Київської гімназії східних мов № 1
e-mail: 358sv@ukr.net*

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ, ЗБАГАЧЕННЯ, ТРАНСФОРМАЦІЯ

Досліджено сутність понять патріот, патріотизм, герой, героїзм, героїзація; відстежено їх нерозривну єдність і еволюцію у ретроспективі й сьогоденні; актуалізовано зв'язки з такими поняттями як цінності, совісність, геніальність, дбайливість, емпатія; констатовано співіснування різних концепцій героя; розкрито феномен і природу патріотизму й героїзму в історії України і в умовах нинішніх екзистенційних викликів українству; з'ясовано й підтверджено прикладами специфічні ознаки українського патріотизму й героїзму у контексті російсько-української війни. Акцентуація сучасного відтинку героїчної історії України прийдешніми поколіннями, чимдовше збереження й міжпоколінна трансмісія пам'яті про Героїв узалежнені від того, наскільки учнівство буде обізнане з індивідуальними історіями Героїв, які поклали життя і здоров'я за незалежність України. Надано конкретні методичні рекомендації.

Ключові слова: український патріотизм; патріот; героїзм; герой; національно-патріотичне виховання; заклади загальної середньої освіти.

The essence of the concepts of patriot, patriotism, hero, heroism, heroization was studied. The inseparable unity of these concepts and their evolution in retrospect and in the present are traced. Connections with such concepts as values, conscientiousness,

genius, caring, empathy have been updated. the coexistence of different concepts of the hero has been ascertained. The phenomenon and nature of patriotism and heroism in the history of Ukraine and in the conditions of the current existential challenges to the Ukrainian nation are revealed. Specific signs of Ukrainian patriotism and heroism in the context of the Russian-Ukrainian war have been clarified and confirmed with examples. The modern heroic history of Ukraine will be passed on to future generations. The longer the historical memory is preserved, the longer the intergenerational transmission of the memory of the Heroes will be. And it also depends on the extent to which the school pupils will be familiar with the individual stories of the Heroes who gave their lives and health for the independence of Ukraine. Specific methodical recommendations are provided.

Ключові слова: *Ukrainian patriotism; patriot; heroism; hero; national and patriotic education; institutions of general secondary education.*

**Герой – це своєрідний екран,
на який проєктуються уявлення суспільства про ідеал**
Ілля Калінін

Світова інтелектуальна спільнота має виробити нову філософію людиноцінної освіти, яка забезпечить комфортне життєздійснення людства у ХХІ столітті. Нова теорія і практика освіти покликана убезпечити світ від повторення варварської війни, що її розв'язала складнокерована країна з комплексом несамодостатності проти мирної України, яка героїчною боротьбою й ціною життя найкращих підтверджує відданість абсолютним цінностям. Українській нації упродовж історії не бракувало героїв. «Якби українці не були нацією», то вони навряд чи вижили б і збереглися як нація, «давно б уже перестали бути українцями», – висловлює «самоочевидну річ» Ліна Костенко [6, с. 7]. Героїзм українців – це відданість принципам свободи, яка є ключовою цінністю українства, жертвна готовність віддати життя за Україну, за її мову, культуру, традиції, віру. Нинішня війна сформувала нове покоління харизматичних лідерів – громадських і військових – які після перемоги України відіграватимуть важливу роль у повоєнному політичному житті й відновленні країни.

Від нинішніх освітян залежить, як прийдешні покоління акцептуватимуть сучасний нам відтинок героїчної історії України у контексті української і світової системи цінностей, на захист яких стали наші Герої, що вразили світ. Чимдовше збереження й міжпоколінна трансмісія пам'яті про Небесну Сотню, Кіборгів, захисників, які щодня гинуть за свободу, незалежність і територіальну цілісність України, залежить від персоніфікації їх героїчних образів. Учні мають знати – і їм це цікаво – про героя як про цікаву унікальну особистість, яка віддала власне життя, щоб зберегти їхні.

У контексті російсько-української війни смислове наповнення таких понять як держава, цінності, герой, героїзм, патріот, патріотизм, а також демократія, честь,

мораль, совість, добро потребують переосмислення з огляду на українську специфіку і змінність понять у часі й просторі. Проблема переосмислення, збагачення і трансформації синергетичного феномена патріотизму й героїзму у контексті російсько-української війни потребує з'ясування таких питань: сутність, єдність і взаємопроникність понять *патріотизм* і *героїзм*; актуальність образу Героя і природність героїзації в сучасному суспільстві; чим сучасні герої ХХІ століття споріднені з героями попередніх поколінь і чим вони різняться; через які історії учням слід доносити феномен героїзму й патріотизму; наскільки він зрозумілий іншим народам; у чому полягають особистісний і суспільний виміри героїзму й патріотизму; якою має бути суспільна й державна практика вшанування героїв.

Поняття патріотизму розглядається в історичному, політичному, культурному, морально-етичному аспектах. Синергізований феномен героїчного й патріотичного перебував у полі зору філософії, історії, педагогіки, мистецтвознавства, етики, естетики, інших галузей науки. Його сутність досліджували Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, Томас Карлайл, Фрідріх Вільгельм Ніцше, Карл Густав Юнг, Григорій Ващенко, Юрій Липа, Василь Сухомлинський, Костянтин Ушинський, Іван Франко, Яків Чепіга, Сергій Плачинда, Іван Бех, Василь Хитрук, Василь Балашок, Віктор Давидюк.

Патріот – слово іншомовного походження (*грец. πατριώτης* – земляк, співвітчизник) – людина, яка любить свою Батьківщину, віддана своєму народові, йде на жертви і подвиги заради їх інтересів і демократичних традицій.

Патріотизм – одна із засадничих цінностей суспільства, акумульована упродовж усіх періодів історичного розвитку. Патріотизм – це любов до Батьківщини, до свого народу, відданість їм, усвідомлення й особливе емоційне переживання своєї належності до країни, народу, її мови, історії, традицій; готовність іти на жертви й подвиги в інтересах Батьківщини, свого народу всупереч особистим і стати на їх захист у разі необхідності. Патріотизм передбачає захист інтересів кожного окремого співвітчизника, своєї громади, народу загалом. Патріотизм означає гордість громадянина за героїчну історію, матеріальні й духовні надбання національної культури, прагнення зберегти унікальні особливості, що виявляють державу з-поміж інших. Патріотизм невіддільний від мови народу, з яким ідентифікує себе патріот і яка є екзистенційною гарантією буття українців як нації. *Український патріотизм* – синтетична категорія, яка включає все беззаперечно цінне в історії державності. Він стимулює національно-державний розвиток, спрямований на становлення громадянського суспільства.

У нормативно-правових документах патріотизм визначають як прагнення до свободи, любов до Батьківщини, вірність і служіння їй і своєму народові, дієву турботу про їх благо, активне сприяння утвердженню й розвитку України як

вільної суверенної правової демократичної соціальної держави, готовність обстоювати і захищати її територіальну цілісність, незалежність; сприяння гармонізації державних, суспільних, громадських і особистих інтересів; невіддільність від неї своєї долі [5]. Патріотизм відзначається здатністю мобілізувати суспільство, залучати матеріальні й людські ресурси для досягнення благородної мети, зокрема у разі загроженості зсередини і ззовні в критичні моменти історії.

Розвинуте й збагачене у конкретно-історичному контексті, патріотичне почуття набувається особистістю через ДНК нації й розвивається під впливом соціального середовища, виховання, соціалізації. Тому цілеспрямоване патріотичне виховання українського учнівства, **грунтоване на національних цінностях, має неабияке значення. Особливої значущості воно набуває в умовах жорстокої війни за відновлення територіальної цілісності України і право нації на існування. Актуальність патріотичного виховання у період незалежної України артикульовано у ряді документів. Це Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023).**

Педагогам, що здійснюють національно-патріотичне виховання на основі цих законів засобами таких шкільних предметів як «Захист України», «Українська мова», «Українська література», «Історія», стануть у пригоді методичні рекомендації «Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів» [3], які набрали майже 11 000 завантажень в Електронній бібліотеці НАПН України.

Учителям стане у пригоді розроблений авторами у розвиток рекомендацій навчально-методичний посібник «Українська патріотика: тексти і завдання. 5–11 класи», який у березні 2024 року побачив світ у столичному видавництві «Фенікс» [4]. У посібнику представлено тексти патріотичного змісту з відповідною системою роботи з ними у річищі актуалізації основних положень згаданого Закону України і державної Стратегії розвитку читання на період до 2032 року [2; 8]. Відновленню історичної правди сприятиме робота з інформаційними джерелами про знакові постаті української науки, історії і культури, які усамодостатнювали українську збірноту, утверджували національну самоідентичність, самоцінність нації, увиразнювали честь і прославляли Україну у світовому вимірі [1].

Історичне джерело українського патріотизму сягає плеканой віками віри наших пращурів, рідної мови, народних традицій і культури, невіддільності від землі свого народу, любові до своєї країни. У XVI–XVIII століттях освіта українського козацтва **грунтувалася на ідеях народності, демократизму, гуманізму й виховувала такі якості як честь, гідність, мужність, любов до країни, народу, відданість їх інтересам, патріотизм, готовність покласти життя за волю країни,**

взаємодопомога, побратимство, віра. Упродовж XIX й на початку XX століття засновані на універсальних засадах справедливості і свободи патріотичні ідеї у контексті національного визволення розвивали Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Драгоманов, Борис Грінченко, В'ячеслав Липинський, Михайло Грушевський, Юрій Липа. Патріотичні ідеї знайшли подальший розвиток у спадку ідеологів так званого інтегрального націоналізму Дмитра Донцова, Миколи Сціборського, Степана Бандери, інших. Тому, формуючи в учнів поняття патріотизму, доцільно звернутися до золотої спадщини українських інтелектуалів: *Патріотизм для українця* не є декоруванням рідного краю й бомбастичним повторенням абстрактних гасел, – стверджує Юрій Липа. «Про Україну і про свій патріотизм пересічний українець взагалі не любить говорити. Хто пригадує людей, що йшли на <...> смерть за свій край, ствердить, що вони робили це без зайвих слів і без декламацій. Характер прив'язання до краю був глибоко родинний. Це – дім, «своя хата» – ідеал українського патріотизму, де є «своя правда». Поняття краю як Родини, як Хати, як Дому – це осердя всього найлюдянішого, усіх ідеалів людини, праджерело усіх найкращих почувань і всі можливості розвою. «Дім – це те місце, де найбільше людина є людиною. Це осередок людства для українця» [7, с. 164–165].

Саме патріотичне почуття єдності з Батьківщиною і її народом спонукало світову зірку опери Василя Сліпака повернутися в Україну ще 2014-го і стати волонтером, а потім – і захисником, як не залишив би люблячий син в біді стару німечну матір. Учні матимуть змогу усвідомити геніальність і велич цієї особистості, мотиви її героїчної поведінки, зрозуміти, що спонукало успішного, вільного у виборі творчих і життєвих пріоритетів оперного співака з унікальним голосом і знанням вісьмох мов, до такого подвигу. «Це нічого, що Василь був артистом, а не професійним військовим, – каже побратим Григорій Півоваров. – Навчитися воювати, коли любиш свою країну, нескладно, головне – бажання і віра. Він на своєму прикладі показав, що таке любити Батьківщину по-справжньому. Воїн із нього вийшов хороший. А ще він співав нам інколи» [4, с. 135]. Воїн-доброволець, кулеметник Василь Сліпак, який 19 років прожив у Франції, загинув 29 червня 2016 року в районі Дебальцевого на Донбасі від кулі снайпера із автоматом в руках, коли відбивали атаку ворога за участі військової техніки. Йому навіки 41 рік.

Розвиваючи Сковородинівську традицію пошуку й передачі учням знань, наповнених *совістю*, педагогічна спадщина прирощує поняття патріотизму *совісністю*, яку Василь Сухомлинський називав стрижневою і такою, що визначає решту людських якостей; повагою до людини загалом, любов'ю до сім'ї, до рідного міста / села, до природи, до рідної мови, почуттям обов'язку, відповідальності й вірності Батьківщині, працелюбністю і прагненням брати активну участь у її перетворенні, ненавистю до її ворогів, бережливим

ставленням до природи [10, с. 229–239]. Крім совісності, специфічною рисою українського патріотизму є *дбайливість* і *емпатія* – здатність співпереживати. Адже справжній патріотизм передбачає не просто абстрактну любов до народу, а *піклування про кожну конкретну людину*. Саме ці якості Бориса Чубіна спонукали його, вихованця Малої академії наук України, створити унікальний винахід – своєрідний голосовий комп'ютерний навігатор для незрячих і слабозорих людей, який допомагає їм безперешкодно пересуватися містом. Спонукою до відкриття було брутальне ставлення молодиків до незрячої людини на зупинці громадського транспорту, що вразило підлітка в саме серце.

Патріотизм – це віра в майбутнє України і неможливість жити поза нею. Патріотизм Бориса Чубіна вияскравився в тому, що заради розробки проєктів для українських військових 14-річний підліток відмовився від гранту на навчання в Німеччині, від стажування в бізнес-школі Сполучених Штатів Америки, від запрошення представити свій геніальний винахід у знаменитій Силіконовій долині, а Україну вважав країною з великим майбутнім. У свої 15 років він уже змінював рідну Одесу, країну і світ загалом.

Патріотичне почуття нерозривної єдності з рідною землею, народом і життєва потреба працювати для їх блага, віра в світле майбутнє України спонукала Бориса Чубіна – єдиного сина у Матері – допомагаючи військовим, наближати перемогу, взяти до рук зброю і загинути смертю героя у 24 роки. Про унікальну особистість – генія, який ще будучи першокласником мріяв стати Президентом України, учні дізнаються в процесі роботи з текстом «Український самородок Борис Чубін... На щиті» [4, с. 102–106].

В сср панувала класова і водночас революційна форми патріотизму – радянський і соціалістичний. Тодішня ідеологія відзначалася своєрідними розумінням патріотизму, **грунтованого на історичній місії робітничого класу в побудові соціалізму з його специфічним трактуванням справедливості.**

Антиподом і антагоністом патріотизму є космополітизм – (від *грец.* kosmopolites – громадянин світу) – ідеологія т. зв. світового громадянства, яка проповідує байдуже ставлення до Батьківщини, до свого народу, відмову від національної самобутності, протиставляючи їх належності особи до людства загалом і гіперболізуючи пріоритет загальнолюдських цінностей над культурними традиціями окремих націй, народів, держав. Необхідно протидіяти також загрозі девальвації поняття патріотизму з огляду на неприйнятну тенденцію номінувати цим словом усе що завгодно – від компанії з послуг миттєвої лотереї до назви цукерок.

Поняття *патріотизм* синергетично пов'язане з героїзмом. Почуття патріотизму в учнівства формується на прикладі героїчної історії українського народу, подвигів кращих його синів і актуалізується у контексті нинішньої війни.

Українському суспільству надзвичайно важливо зберігати пам'ять про героїчні вчинки пращурів – князів, гетьманів, борців за незалежність України у ХХ столітті. Сучасні герої, які тримають небо не лише над Україною, а й над усім світом, довели, що гідні своїх попередників.

Героїзм – слово іншомовного походження (*франц.* *héroïsme*, від *давньогрецьк.* ἥρω – воїн, богатир). *Героїзм* визначають як стан, коли високоморальна людина з ціннісним стрижнем проявляє свої вершинні якості, надзвичайну сміливість і самовідданість, здатність мужньо діяти за критичних обставин; найвищий ступінь громадянської/військової мужності, стійкості, рішучості, самовідданості, готовності віддати життя за ідеали; людина, що діє всупереч інстинкту самозбереження незважаючи на особисті інтереси і всупереч їм під час здійснення визначних за значенням дій задля досягнення високих суспільних і моральних цілей.

Концепція героїзму ґрунтується на винятковій мужності, здатності ризикувати життям і діяти всупереч інстинкту самозбереження і прагненню жити, притаманному людині за визначенням.

З погляду обдарованості учнівства інтерес становить дослідження Назіпа Хамітова «Філософія людини: від метафізики до антропології», де автор протиставляє героїзм і геніальність і водночас розглядає їх як взаємодоповнювані поняття: Героїзм – це «влада людського духу над власним тілом з його інстинктом самозбереження і над соціальними життям людей»; симбіоз волі й наснаги особистості спрямовує їх на служіння світові задля його якісної зміни. Взірцем синергії геніального і героїчного є подвиг українського генія-винахідника Бориса Чубіна.

Героїзм може проявлятися на різних рівнях і в різних ситуаціях – від порятунку побратимів на полі бою до випадків зі щоденного життя. Прояви героїзму можуть бути як одиничними, так і масовими. Героїзм стверджує велич особистості, її шляхетність, духовну зрілість і міць. Героїзм невіддільний від патріотизму, безмежної відданості своїй Батьківщині й готовності ризикувати й віддати життя за її свободу, незалежність і територіальну цілісність. Сутність героїзму, його стрижень сформовані тривалим досвідом концентрації людського духу.

Феномен героїзму вкорінений в античність, де героями вважали людей, які здійснили виняткові вчинки і стали прикладом, що надихає інших. Міфічно-тезаурусне визначення героїзму і наповнення цього поняття зазнало істотних змін у контексті жорстокої війни з московією за захист незалежності й територіальної цілісності України. Героїзм задає моральні й ціннісні орієнтири суспільству. Без задоволення запиту на героїзм неможлива перемога у цій війні. Український героїзм включає вияв відваги, високі моральні якості захисників, їх непохитність у доленосні для України моменти її героїчної історії. Героїзм

українців завжди був і є масовим, що дає підстави говорити про нас як про націю героїв, націю-герой, народ-герой. Колись герої були тільки в підручниках, а тепер вони – наші сучасники. Герої, які захищають Україну, стають взірцем для співгромадян і всіх людей доброї волі, надихаючи на підтримку і власні екстраординарні вчинки на благо цієї держави.

Слово *герой* має кілька значень, але зосередьмося на основному. Герой – (*грец.* ἥρω – воїн, богатир, захисник, людина казкової сили й мужності, напівбог); людина, здатна приймати рішення і діяти в ім'я блага інших, незважаючи на смертельні ризики, яка виявляє найвищу форму мужності, здійснила акт самопожертви заради інтересів людей, завдяки чому стала уособленням ідеї визволення, ідеалом, взірцем для наслідування співгромадянами і яку ставлять за приклад нащадкам. Герой – патріот і громадянин за визначенням, чия сутність – любов до Батьківщини і неможливість перебувати деінде у складний доленосний для неї час. Герой – особистість, наділена певними якостями, такими як цілеспрямованість, безстрашність, відвага, стійкість, рішучість, здатність до самопожертви в ім'я високої мети. Це прагнення жити згідно з моральним кодексом і загальнолюдськими цінностями. Готовність пожити собою заради високої мети – те, що вирізняє героя серед пересічних людей. Це виявляється у численних прикладах героїзму українських захисників. Учні мають знати: російсько-українська війна почалася не в 2022, а в 2014, а перший український герой і Герой України – прапорщик Сергій Кокурін, який перебував на спостережній вежі, – був розстріляний рашистськими спецназівцями під час штурму 13-го картографічного центру в Сімферополі 18 березня 2014 року. Молодший син, названий на честь батька, народився через два місяці після його загибелі. 25-річний морський піхотинець Віталій Скакун – один із тих, хто загинув у перші години наступу московитів на Україну 24 лютого 2022 року. Він підірвав Генічеський міст разом із собою, щоб зупинити просування танкової колони ворога на Київ, і його жертвовність зберегла життя сотень і сотень наших захисників і співвітчизників.

Героїзація – від герой – наділення когось героїчними рисами; процес зведення особистості в героїчний статус, зокрема й національного героя, який стає прикладом для наслідування всіма громадянами.

Герой відрізняється від решти людей тим, що він здатен на подвиг. *Подвиг* – важлива своїм значенням дія; доблесний героїчний вчинок, здійснюваний у важких небезпечних умовах.

Дослідження героїстики має солідну традицію й охоплює значний масив літератури ХХ століття починаючи від Джозефа Джона Кемпбелла. У контекстнення в історію дасть глибоке розуміння того, як виникло, формувалося, розвивалося й трансформувалося поняття героїзму упродовж

історичного розвитку суспільства, які мало історичні конотації і як його осмислення впливало на перебіг історичних подій. Це дасть можливість спрогнозувати, як нам, українцям, творити власне майбуття, адже історія – наука, яка досліджуючи минуле, формує бачення прийдешнього через систему чинних на сьогодні культурних кодів і цінностей, що визначатимуть прийдешнє. Спосіб, у який ми вивчаємо наше минуле, певним чином продиктоване сьогоденням, адже з огляду на наявні знання і потреби ми ставимо запитання щодо минулого, – джерел, які донесли до нас певну інформацію про історичні події і явища. Від цих запитань і зрозумілих відповідей на них залежить, яку інформацію ми акцептуватимемо.

Поняття герой коріниться в античності. Він є ключовим персонажем давньогрецьких міфів, напівбог, завдяки чому перевершує можливості пересічної людини. Визначальною рисою героїв є не тільки мужність, а й надзвичайна сила духу і розум. Підтвердженням тому є поіменний список пантеону українських героїв від давнини до сучасності, коли Україна щодня втрачає кращих своїх синів, які вже розбудовували її світле майбутнє. Герой – завжди на світлому боці Добра і його покликання – знищити зло. Він є уособленням місії олюднення. Вступаючи в боротьбу з потворами й перемагаючи їх, Герой дає людям радість життя.

Зі зміною суспільних ідеалів трансформується уявлення про героїв і героїзм. Більшість міфічних героїв – сильні відважні воїни, які борються з потворами-монстрами й іншими небезпечними супротивниками.

У XVIII столітті італійський філософ епохи Просвітництва Дж. Віко співвідносив героїзм із певною фазою розвитку людства, так званим «століттям героїв», що передує «століттю людей». Його думку розвинув Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. До середини XIX століття героїчне розглядали у контексті «теорії великої людини» Томаса Карлейля, яка здатна бути взірцем у військовій, духовній, інтелектуальній сферах і вести за собою. Філософська думка XX століття відзначалася розмаїттям поглядів на героїчне – від героя як «надлюдини» (Т. Карлейль) до дегероїзації, що заперечує його імовірність і запитаність у постмодерному суспільстві. Німецький філософ Фрідріх Ніцше розглядав героїзм як «волевиявлення до абсолютної самозагибелі».

У XVI–XVII століттях козаки боронили нашу землю як нащадки воїнів Руси. У період Перших визвольних змагань позиціонували себе спадкоємцями славетного козацтва. Українські націоналісти 20–50-х років минулого століття продовжували традиції звитяжців 1917–1921 років.

Іван Франко вважав рушійною силою особистості в історії нації ідеал, який проходить крізь розум і серце і є результатом знання й віри, і віру в такі ідеали: «Усякий ідеал – се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших,

і трудніших до досягнення, і бажань та змагань далеких, <...> поза межами можливого. <...> Що такі ідеали можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях, се лежить, мабуть, у крові індоарійської раси і тільки її одної; серед інших рас ми того явища не зустрічаємо. <...> Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його...». За Іваном Франком, героїзм – це явище, коли «мука і терпіння одиниці здобуває або окуплює добро цілого народу» [11, с. 276–285].

Націоналіст ХХ століття, для якого «Україна понад усе», для патріотів був справжнім героєм – носієм національних чеснот і борцем за визволення України від імперського ярма попри загрозу бути знищеним сумнозвісною «трійкою», на противагу московії, яка демонізувала український націоналізм, спотворюючи його істинну суть. Проблематику, пов'язану з правдивим українським націоналізмом, розкрито в статті Сергія Плачинди «Сучасний український націоналізм як ідеологія» [9] й інтерпретовано Неллі Бондаренко і Сергієм Косянчуком в аспекті з'ясування і розведення понять *етнос*, *народ*, *нація*, *національний*, *націоналістичний*, *націоналізм*, *патріотизм*, *патріотичні цінності* тощо [3, с. 13].

Марксистсько-ленінська теорія пов'язувала героїзм із будівництвом комунізму. В часи срср героїзм упаралелювали з боротьбою за панування світового пролетаріату й вибірковими трудовими досягненнями. Героя асоціювали з історичними подіями в їх нерідко сфальшованому трактуванні. Так було викреслено з нагородних списків і стерто з історії українця Олексія Береста, який керував встановленням прапора Перемоги 1945 року над рейхстагом разом із москвитом Єгоровим і грузином Кантарією. Про цю визначну особистість десятикласники дізнаються під час роботи з текстом «Невизнаний кремлем герой Олексій Берест» у згаданому навчально-методичному посібнику «Українська патріотика» [4, с. 91–95]. Так само вчинили з «одним із двадцяти асів радянської авіації, які під час Другої світової війни збили 40 і більше ворожих літаків і який особисто знищив їх 36, але якому вдруге не присвоїли звання Героя Радянського Союзу тільки через те, що кремлю здалося: серед двічі героїв війни і повітряних асів аж надто багато українців. Позбавлений законного права бути в когорті найвидатніших пілотів Другої світової війни, Іван Бабак до кінця свого життя утверджував освіченість і справедливість, учителюючи в Полтаві» [3, с. 50–51].

У той час як головним аж шестикратним «героєм» був відомий персонаж, який дискредитував саме поняття *герой*, патріотів України, таких як харизматичний отець Української греко-католицької церкви з Івано-Франківщини Ярослав Лесів, катували в ГУЛАГу. Його не зламали навіть 192 дні голодування. «Лист до сина» з-за ґрат Ярослава Лесіва у **навчально-**

методичному посібнику «Українська патріотика» містить потужний виховний заряд, а робота з ним сприятиме вихованню патріотичних почуттів у дев'ятикласників [4, с. 78–80].

Загалом список замовчуваних кремлем героїв, які були взірцем стійкості, незламності, відданості ідеалам, – нескінченний, і місія освіти – донести правду про них до нашого учнівства й суспільства загалом.

Падіння інтересу до героїки після розпаду срср пояснюють її незапитаністю у відносно мирний час і зміною суспільних цінностей.

Процес становлення України як самодостатньої держави на початку 90-х років минулого століття сприймався як негероїчний з огляду на безкровне здобуття незалежності. Й так тривало аж до нульових.

Старше покоління українців читало про героїв лише в підручниках історії. Нинішній час особливий тим, що віддаючи шану Небесній Сотні й героям минулих поколінь, від Революції Гідності й наступних подій 2014 року ми живемо серед справжніх героїв і щодня дізнаємося про нових. Горді тим, що є їх сучасниками, переживаємо і водночас переосмислюємо феномен героїзму.

Сучасна звитяга українських воїнів глибоко вкорінена в трагічну і водночас героїчну історію українського народу, який століттями боровся й вистояв, відбувся, переміг попри страшні випробування московією, геноцидом, голодом, війнами, репресіями. Попри дещо інше розуміння сучасних сенсів героїзму він зберіг свою основу – самоперевершення героєм себе самого у реальному житті. Герой постає з героїчного діяння, що називається коротким, як спалах, словом – подвиг. Його ціною в нинішніх українських реаліях нерідко стає власне життя.

Героїзм воїнів Збройних Сил України – історично й генетично закономірний. Він постав із мужності наших пращурів, що надихнули нинішнє покоління на продовження боротьби за свободу, незалежність і територіальну цілісність України, за її право бути самодостатньою державою зі своєю мовою, невикраденою правдивою історією, культурою.

Українську звитягу уможливила високопатріотична мотивація захисників боронити святу рідну землю, що є вагомим складником перемоги, навченість наших воїнів, спроможних виконувати найскладніші бойові завдання.

У таких країнах як США, де упродовж останніх десятиліть у медіа панував культ антигероя, героїзм трактується зовсім інакше. Це зумовлює різновекторність серед впливових політиків і спричинює складність комунікування щодо пріоритетів, коли йдеться про нинішню війну. Україна кинула виклик такому сприйняттю. На подив решті цивілізованого світу вияскравився взірець героїчної нації на чолі з героєм Зеленським. Те, як українці проживають війну – вражає. Це зумовило тектонічний зсув у свідомості зокрема й американців, які доти були переконані, що за визначенням

перемагають антигерої, і просто спостерігали у перші дні повномасштабного вторгнення. Нині увесь цивілізований світ включно зі США надає Україні безпрецедентну підтримку. Війна показала героїчну сутність українського народу загалом. Недарма світові знаменитості почали згадувати й відшукувати своє українське коріння, щоб заприналежитися до героїчної нації. Це такі найяскравіші голлівудські зірки як Майкл Дуглас, Сильвестр Сталлоне, Стівен Спілберг, Мілла Йовович, Міла Куніс, Віра Фарміга, Леонардо Ді Капріо, Дастін Гоффман, Девід Духовни, Боб Ділан, Вайнона Райдер, Лієв Шрайбер, Ленні Кравіц, Вупі Голдберг, інші.

Герої для українців оприявнюються через історії, які ми розповідаємо дітям у школі й маємо транслювати назовні. Національно-патріотичні почуття й критичне мислення природно формуються через ознайомлення учнів із життєписом славетних українців, зокрема Героїв, знищених або упосліджених режимом через їх українське походження і протидію україноненавистницькій ідеології; державних і культурних діячів, представників наукової еліти, винахідників, які зробили вагомий внесок у розбудову Української держави й уславили нашу націю. У методичних рекомендаціях «Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів» [3] подано стислі відомості про таких визначних українців як *Микола Кибальчич, Якій Рощеній, Петро Нестеров, Данило Щербаківський, Лесь Курбас, Антон Турчанович, Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей), Олексій Берест, Іван Бабак, Іван Драченко, Олекса Гірник, Валерій Марченко, Володимир Івасюк, Петро Григоренко, Леонід Каденюк, Василь Сліпак*. І це далеко не повний перелік Славетних Українців. У згаданих рекомендаціях стисло розкрито життєві кредо й заслуги привласнених чужими культурами визначних Українців, яких ми повертаємо Україні. Це *Костянтин Ушинський*, який рішуче стверджував свою українськість, *Ігор Сікорський, Олександр Кованько, Іван Пулюй, Георгій Вороний, Михайло Кравчук, Архип Люлька, Валентин Глушко, Володимир Чоломей (Чоломій), Зельман Ваксман, Марі Гелл-Ман, Іван Піддубний, Георгій Седов, Володимир Палагнюк – Джек Паланс*, інші.

Працюючи з текстами посібника «Українська патріотика», учні дізнаються про геніального авангардного українського режисера світового рівня, зодчого українського європейського театру ХХ століття *Леся Курбаса*, розстріляного разом із цвітом української культури в урочищі Сандормох; про подвиг Українського Прометейя *Олекси Гірника*, про руфера *Григорія Мустанга*, який зробив найдорожчий за всю історію подарунок Україні до Дня Незалежності. Учні довідаються про життєвий шлях таких героїв російсько-української війни як *Степан Тарабалка, Дмитро Чумаченко, Борис Чубін, Василь Сліпак*, про *Кіборгів* як воїнів нового типу, цікаві факти й подробиці їх життя починаючи з

дитинства, про юнацькі мрії, героїчні вчинки як взірць відваги й самопожертви, внесок у захист незалежності України і дане Богом право співвітчизників на життя, яке безцінне.

З огляду на актуальність проблеми обороноздатності України актуалізується потреба в знаннях учнів про те, яким має бути сучасний розвідник, про військову розвідку козаків, про постаті Великих Українців, які заклали фундамент військової міцності нашої держави відкриттями світового рівня. Цьому сприятиме робота з вміщеними у посібнику «Українська патріотика» текстами про автора «мертвої петлі» льотчика-аса *Петра Нестерова*, родоначальника ракетобудівної галузі *Олександра Засядька*, *Якова Рощенія* – українського зброяра, що випередив час. Учні переймуться гордістю за те, що Україна показала всьому світові, як треба воювати у ХХІ столітті; ознайомляться з десятьма унікальними фактами про українську визвольну війну і з'ясують, чому перемога України настільки важлива для людства.

На сьогодні сформувалася велетенська генерація героїв, яка робить неможливе – нищить ворога, що уособлює вселенське зло. Нинішні українські воїни увібрали кращі риси своїх історичних попередників і своєю чергою є взірцем для наслідування сучасниками і прийдешніми поколіннями. Ця висока честь жити – в один час і поруч із ними – припала на нашу генерацію. Водночас масовий героїзм має тенденцію нівелювати подвиги окремих героїв. Немає в Україні людини, яка нічого не чула про Крути, але чи зможе хтось назвати ім'я бодай когось із *Героїв Крут* – юнаків, які ціною життя намагалися зупинити орди муравйова, що сунули на Київ. Чи не нагадує це український спротив, який унеможливив путінський бліцкриг «Київ за три дні», й чи не зумовлює бажання упаралелити для учнів ці масово-героїчні віддалені в часі події?

Героїзація знеособила героїв, удругорядивши індивідуальність. Те саме можна сказати про Небесну Сотню, яка стала збірним поняттям попри те що кожен загиблий – насамперед людина зі своїм ім'ям, унікальна особистість, а вже потім – герой. Крім *Сергія Нігояна*, *Михайла Жизневського* і *Юрія Вербицького* мало хто назве прізвища з поіменного списку героїв Революції Гідності. Мине не так багато часу – і в пам'яті нащадків може залишитися абстрактний збірний образ, безликий символ, який болітиме і кровоточитиме лише в серцях сучасників. А не нащадків. Щоб уникнути цього, маємо виховати «культурозобов'язане» покоління патріотів України [4, с. 49–51], гідних нащадків нації-героя.

Попри неоднакове сприймання різними суспільствами навіть таких очевидних понять як патріотизм і героїзм, маємо оприявнювати й максимізувати зовнішні наративи, які враховуватимуть різні й навіть зовсім несумісні з українськими прагматичні контексти інших суспільств. Так, горе української

матері, яка втрачає на війні єдиного сина, незіставне з горем рязанської навіть попри універсальність його сутності – втрати дитини. Адже українка виростила й виховала сина-героя, а інша – вбивцю. У тексті «Матері Героїв» [Там само, с. 69–70] ідеться про значущий для всіх народів і культур образ Матері, у якому зійшлися всі вершинні цінності людства, про нерозривний зв'язок Матері й Сина, який завдяки материнській любові виростає справжнім чоловіком, патріотом, захисником. Це викликає захоплення й безмежну вдячність. «Нам усім іще належить осмислити їх велич, щоденний подвиг і жертвність» [Там само, с. 69].

Наші медіа сповнені меседжами про поцінування і вшанування героїзму, однак неприпустиме перетворення його на абстрактну глорифікацію. Ідеться про гідне ставлення держави до потреб реального героя – воїна, який втратив здоров'я на війні, і до сімей загиблих.

На превеликий жаль, від Небесної Сотні й 2014 року щодня зростає пантеон українських героїв, які віддають життя і здоров'я за волю, незалежність і територіальну цілісність України. Не погоджуйчись із тим, що остаточним підтвердженням героїзму є загибель героя, для кожного українця і країни загалом важливо, щоб герой залишився живим. Тож будьмо гідними своїх героїв, а доля нехай оберігає їх дорогоцінні життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко Н. В. Знакові постаті у ціннісному вимірі STEM-освіти *STEAM-освіта: від теорії до практики* : матеріали круглого столу (Київ, 24 березня 2023 року). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. С. 15–24. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/735192/>.
2. Бондаренко Н. В. «Читання як життєва стратегія»: реалізація державної політики книгочитання-2032 у підручникотворенні. *Проблеми сучасного підручника*. 2023. №30. С. 19–31. (DOI: 10.32405/2411-1309-2023-30-19-31). URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736229/>.
3. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. *Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів* : методичні рекомендації. Київ: Фенікс, 2022. 64 с. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103/>.
4. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. *Українська патріотика: тексти і завдання. 5–11 класи*. Навчально-методичний посібник. Київ: Фенікс, 2024. 144 с. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738206/>.
5. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 46, ст. 116.
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 6–15. Першодрук: Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1999. 31 с.
7. Липа Ю. Призначення України. Друге незмінене видання. Львів: Просвіта, 1992. 272 с.

8. *Стратегія розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія»*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-p#Text>.

9. Плачинда С. Сучасний український націоналізм як ідеологія. *Літературна Україна*. 1992. 23 лип. С. 7.

10. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ: Рад. шк. Т. 3, 1977. 668 с.; Т. 5, 1977. 670 с.

11. Франко І. *Поза межами можливого*. Зібрання творів у 50-ти т. Київ: Наукова думка. Т. 45. 1986. 575 с.